

Smaranda Vultur

FRANCEZI ÎN BANAT,
BĂNĂȚENI ÎN FRANȚA

Postfață de Benjamin Landais

POLIROM
2025

Cuprins

<i>Mulțumiri</i>	9
<i>Prefață la ediția a doua. După douăzeci de ani sau despre o istorie a memoriei</i>	11
<i>În loc de argument. Memorii în oglindă.</i>	23

Capitolul 1

Între memorie și istorie

De la Vest la Est și de la Est la Vest: avatururile identitare ale francezilor din Banat	31
Francezii din Banat și corpul națiunii	32
Exodul de după război și ambiguitățile identitare	39
Coloniști, colonizatori.	42
Două mici istorii și o întrebare.	45

Capitolul 2

Naționalitatea și/sau originea etnică sau de la afirmarea diferenței la proiecțiile mitologice ale identității

Tandemul Frecôt-Botiș sau despre identitate în termeni juridici și etnonaționali	55
Preambul la un documentar inedit din arhiva familiei Botiș	70
Familia Botiș, Ștefan Frecôt și francezii din Banat	73
Un militant „șvab” al unirii Banatului cu România: dr. Ștefan Frecôt.	76

Capitolul 3

O dilemă identitară: germani sau francezi?

De la document la mărturie și invers	101
Caietul genealogic, numele, povestea fondatoare	104
O punere în context	107
Tomnatic: un loc din memorie. Teren(urile) (mele)	110
La intersecția memoriei cu istoria, martori din Tomnatic	111
Cine și cum (mai) administrează memoria la Tomnatic.	113
Profil Hans Damas (Batisslé)	115
Hans Damas „Batisslé”: „Nu șvabii erau model, sistemul era model: munca”	116
Reperle memoriei, traumele istoriei	144
Profil Ioan (Hans) Griffaton	148
Ioan Griffaton: „Am primit eu ceartă cu președintele și de-aia am fost ridicat și [dus] în Bărăgan”	149
Profil Peter Haman.	158
Profil Cristina-Margareta Renard.	158
Cristina-Margareta Renard: „În Tomnatic a fost o viață culturală foarte vie”.	161
Renée Jeanette Renard: „Un drum cât o sută de vieți”	180

Capitolul 4

Heimat-ul, conexiune între memorie și identitate

<i>Heimat</i> -ul ca practică memorială	195
Banatul de departe și discursurile care îl întemeiază în memorie	197
Bucătăria identificatoare și Banatul din ea	201
Lista celor instalați printre primii în La Roque-sur-Pernes	206

Capitolul 5

Banatul din Pernes-les-Fontaines și din La Roque-sur-Pernes. Traumă, exil și supraviețuire

Un altfel de Banat	217
Profilul familiei Benz	220
Margareta Benz: „N-am plecat pentru trei zile, ci pentru totdeauna”.	222
Nicolas Benz: „În 1943, s-a făcut o înțelegere între Germania și România și toți bănățenii au fost încorporați în armata germană”	237
Profil Rosalie Bernhardt	247
Rosalie Bernhardt: „Bătrânii visau mereu că se vor întoarce, spuneau întotdeauna «la noi acasă». Dar n-au putut să se mai întoarcă vreodată...” . . .	249
Profiluri Jeanine și Pierre Bernhardt	264
Jeanine Bernhardt: „Așa este obiceiul în Iugoslavia. Fiecare avea casa lui, era o idee care-ți intra în sânge”	265
Profil Philippe Willer	279
Philippe Willer: „Războiul nu e ceva bun. Niciun război nu aduce nimic bun”	282
<i>Postfață</i> (Benjamin Landais)	299
<i>Bibliografie selectivă</i>	305

Tăierea porcului la Tomnatic (Arhiva Nikolaus Wiewe, BCUT)

O mare parte dintre dilemele identitare ale „tomnaticienilor”, cum le place unora dintre ei să-și spună, își au sursa în memorie, dar și în acțiunile oficiale care îi revendică, le acordă sau nu recunoaștere, identificându-i ca francezi sau germani, după caz. Mă refer aici la asociațiile și organizațiile civice, dar și la poziția de-a lungul timpului a ambasadelor, consulatelor Germaniei și ale Franței. Nu mai puțin, jurnaliștii, vizitatorii ocazionali sau cei care fac cercetări de teren în sat redescoperă sau induc ei înșiși, în funcție de proiectele și interesele personale, tematici ce sunt apoi preluate din proprie inițiativă de localnicii care ajung să fie ulterior intervievați sau să participe la mici bilanțuri memoriale inițiate de diferiți administratori ai memoriei locale. E un fenomen pe care l-am observat adesea pe teren, inclusiv la Tomnatic, și în legătură cu care ar fi bine să fim la curent când inițiem o nouă cercetare (Vultur, 1997b).

Caietul genealogic, numele, povestea fondatoare

Una dintre practicile memoriale cu legătură directă cu istoria familială, privită din același unghi din care e reconstituită istoria colonizării, adică în conexiune cu o origine determinantă pentru identificare, este caietul sau extrasul genealogic. În forma lui mai extinsă e vorba de un *Ahnenpass* de genul celui care se află în posesia Anei Cocron, fiind eliberat, ca atâtea alte certificate, de preotul

Adam Willkomm (331 I-J-K-L, în Treffel, 1999, p. 164) în 1945 (vezi *intra* interviul cu Cristina Renard). Am publicat integral acest document, eliberat special pentru a acredita ideea unei identități franceze a posesorului lui, în *Germanii din Banat* (Vultur, 2000a; Vultur, 2018) și îl reluăm fragmentar în capitolul de față.

Ce sunt aceste caiete genealogice sau simple extrase, certificate solicitate preotului din Tomnatic, dar nu numai, cu puțin timp înainte ca arhivele parohiale să fie ridicate și să ajungă în proprietatea statului român? Am avut ocazia să constat după 1990 că în multe locuri s-au păstrat sau au fost recuperate de parohiile catolice, mai ales în centrele episcopale, copii ale acestor arhive care înregistrează cu exactitate datele botezului, ale căsătoriei religioase și ale decesului șvabilor colonizați în satele respective. Pe baza lor se poate afirma sau revendica, așa cum s-a întâmplat în 1945, o afiliere la un grup familial, la o origine, la o comunitate, la o națiune chiar.

Cartea lui Botiș din 1946 se întemeiază și folosește ca argument al revizuirilor identitare cu precădere liste de astfel de nume și variantele în care acestea circulau, precum și originea lor. De pildă, la nr. 809 (Botiș, 1946, p. 98), avem microistoria numelui Marchal, pe care îl regăsim în caietul genealogic al Ecaterinei Boquel din Tomnatic. La rândul lui, numele Boquel, cu variantele Beauquel, Bokel, Boquel apare în Botiș (1946, pp. 72-73) la nr. 61 și în certificatul lui Nicolas Bockel din Tomnatic. Astfel de coroborări între extrasele genealogice și lista lui Botiș pot fi ușor făcute pentru mai multe nume. Pentru a întocmi aceste liste, Botiș consultă diverse surse, printre care o serie de monografii ale satelor în care existau coloniști de origine lorenă. El identifică în aceste documente numele primilor veniți în Banat. În cazul Tomnaticului, folosește în același scop chiar un manuscris al preotului Adam Willkomm, *Triebswetter Historia Domus* (Botiș 1946, p. 67).

Caietul genealogic este în primul rând un document personal, cu rol fondator, al unei istorii familiale ce urcă în timp până la primul colonist sosit în Banat. Se indică adesea și locul de unde a venit acesta, cum se poate vedea din unele documente reproduse aici. Însă utilizările ce i se pot da sunt multiple și prin ele putem urmări jocul strategiilor identitare, al practicilor uzuale, dar și politice, al contextelor variabile, în care numele poate afirma sau ascunde, impune sau retrage posibilitatea unei identificări cu un statut civil, social, etnic, religios. Doar luând în seamă toate aceste mize putem cântări greutatea pe care o are argumentul memorial în construirea sau reconstruirea unei identități.

Locul de unde a început exodul spre Banat al familiei respective în secolul al XVIII-lea poate fi un indiciu al originii lorene/franceze, dar, după cum am putut observa deja, numele ascendenților, ortografiate și pronunțate la sosire „ca în franceză”, dar transformate apoi de la o generație la alta este la fel de

important. Cimitirele sunt și ele excelente surse pentru a compara și analiza felul în care modificările în ortografierea sau pronunțarea numelui poartă amprenta schimbărilor temporale. Pe măsură ce limba franceză nu mai e limbă de cult, nu se învață la școală, e uitată în familie, fiind înlocuită oficial de germană, pronunțarea franceză nu mai e inteligibilă pentru un nativ german. El o traduce atunci printr-o nouă modalitate de ortografiere a numelui, care, automat, îl „germanizează”. E cazul unui nume ca Duron (nr. 353, în Botiș, 1946, p. 82), redat pe un monument funerar ca Düron, conform cu pronunțarea inițială, atunci când nu devine pur și simplu Doron; al lui Amand (Aman, dar și L'Amant, nr. 14, în Botiș, 1946, p. 71), devenit Haman sau chiar Hamann; al lui Colin(g) (nr. 227, în Botiș, 1946, p. 78) sau Poling, devenite Kolen sau Polen; al lui Aubertin (nr. 26, în Botiș, 1946, p. 71) devenit Obertin (nr. 894, în Botiș 1946, p. 101), Oberten sau Oberteng; al lui Viller, devenit Willer; al lui Vityer devenit Witje; al lui Frecault devenit Frecott etc. Oscilațiile în ortografierea unor nume ca Toute-Nuit/Touttenui sau Auquel/Hauquel/Hockel/Hockl sau Boquel/Bockel/Bockl (vezi *intra* genealogia Boquel Nicolas, dar și Tănase, 1990, p. 73) vorbesc de la sine despre acest proces de asimilare.

Cea mai sigură formă de identificare, numele, devine astfel loc al negocierii unei identități. Intervin opțiuni legate de educație, limbile vorbite în familie sau la școală, tradiția familială, influența privirii din afară, circumstanțele legislative, dar și oportunități de moment. De multe ori, revendicările au în vedere instanțe concurente care conferă, impun sau retrag o identitate sau un statut. E un subiect de istorie socială, politică sau culturală fascinant.

În La Roque procesul e reluat în sens invers, pentru a reafirma originea franceză pierdută, uitată sau (re)descoperită (interviurile din La Roque-sur-Pernes arată clar varietatea situațiilor și raportărilor de acest tip) cu ajutorul nenumăratelor centre genealogice sau persoane¹ care se ocupă de astfel de căutări în Franța sau în Germania. Practic, nu există analiză sau istorie a colonizărilor fără referință la acest proces de identificare prin nume (Rosambert², 1962, p. 7; Lotz, 1977, p. 40; Boulanger, 1991, p. 7, care indică numele Mouschong ca fiind o deformare a numelui loren Mougeon; Gonzalvez, 2003, pp. 59-62, 73), exemplele fiind luate și din alte locuri din Banatul istoric, ca Mercydorf (Carani), Gottlob, Seultour, Saint-Hubert, Charleville, Molidorf etc. Mai mult, Boulanger

-
1. Mai mulți mi-au vorbit, de pildă, în 1999 de Alfred Louis, de la Cercle Généalogique du Pays de la Nied, dar, după cum se vede și din eseul lui Renée Renard care încheie documentarul respectiv, astăzi există baze de date online specializate în astfel de chestiuni și sunt numeroși cei care apelează la ele.
 2. André Rosambert, profesor la Nancy, născut la Reșița, unde tatăl lui lucrase ca inginer, a făcut o vizită în comunele lorene din Iugoslavia și la Mercydorf în anii 1930, despre care a relatat în articolul lui citat în bibliografie.

apreciază că dintre cele 240 de sate create de coloniști (pe care el îi numește „imigranți” în Banat), 170 ar fi integral de origine lorenă și alsaciană. Argumentul? Toponime ca „Saint-Michel [Sânmihai], Saint-André [Sânandrei], Saint-Nicolas [Sânnicolau], Franzfeld [câmpul lui François/Franz], Lovrin [Lorrain], la care ar trebuie adăugate cele fondate de lorenii care vorbeau *le francique* din Thionville, Sarreguemines sau Bouzonville: Hatzfeld [Jimbolia], Tribswetter [Tomnatic], Ostern [Comloșu Mic], Heufeld” (Boulanger, 1991, p. 7).

Pentru studiul de acum ne-am oprit însă doar la localitățile cu valoare de test: Tomnatic sau La Roque-sur-Pernes. Ele ne pot familiariza cu subiectul prin efectele multiplicatice ale surselor memoriale mobilizate, atunci când vine vorba de a pune în discuție pasionanta aventură pe urmele unui indice memorial privit în general ca un reper sigur și mai ales ca unul ce poate fi, la nevoie, dovedit cu acte juridice valabile: numele.

Fie că e vorba de numele salvator sau de cel care te indică drept posibilă victimă, de uitări strategice, manipulări sau revelații târzii ale unei origini, fie că ne mișcăm pe terenul oarecum sigur al juridicului sau investim numele cu valori pe care societatea i le conferă conjunctural sau pe durată mai lungă, numele e un vehicul memorial cu o mare putere de a genera povești, istorii, interpretări. Cu alte cuvinte, numele e, la nevoie, o armă sau un simplu instrument, dar și o sursă de narațiune, o deschidere spre imaginarul colectiv din care se alimentează istoria sa. Retromotivări, investiții afective sau proiecții și reprezentări sociale fac parte din configurațiile de sensuri la care numele și, desigur, numele de botez participă. El generează istorii fondatoare, povești și legende, dar poate deopotrivă să fie un conector memorial și social de maximă importanță.

O punere în context

La Tomnatic sunt cel puțin două elemente de care ar trebui să ținem cont atunci când explorăm astfel de chestiuni.

Mai întâi, caietul potcovarului (fierarului) Treffil (Vogel, 1999), o enciclopedie a numelor și poreclelor din Tomnatic, grupate pe numere de case, cu dese referiri la istoria familiilor, meserii, întâmplări ale vieții celor care le locuiesc (nașteri, căsătorii, plecări din sat, schimbări de proprietate etc.). Un recensământ în curs de a se face și schimba, compus din amintirile oamenilor, dar și din notațiile proprii, pe care le introduce cu grijă, timp de câteva decenii, în cutiile cu amintiri prin care reprezenta reședința unei familii sau a alteia. Din ele fabrică ulterior narațiuni și descrieri memorabile dintr-un punct de vedere sau altul (*cf. intra* portretul lui Peter Haman, bunicul lui Dominic Haman din ramura franceză a familiei evocate de Cristina Renard).

Semnificațiile puse în circulație pot fi interesante pentru comunitatea însăși, care își hrănește amintirile din această sursă, fie că e vorba de un detaliu etnografic, de istoria familiei, de portretul unui străbunic sau bunic de la care nu există o altă „imagine”. Caietul, înainte de a deveni o carte (*ein Buch*) prin grija unui administrator secund al memoriei locale – editorul lui Treffil, Heinz Vogel –, e transmis din mână în mână de la o generație la alta doar pe cale orală. Din ele, familiile află date despre strămoșii lor, despre vecini, rude etc. E un stimul al propriei memorii și un exemplu bun pentru a vedea că memoria nu contează întotdeauna doar pe propria putere a amintirilor. Sursele scrise „reciclate” sau întrebuințate tacit ca atare stau adesea la originea memoriei personale și a celei orale.

În cazul de față, înainte de a edita caietul lui Treffil într-o ediție, așa zice, aproape de lux și de a conferi notorietății sale locale un statut oficializat prin tipărire, Vogel publică în *Triebswetter Monatblatt*, un ziar local pe care îl editează timp de câțiva ani după 1990 la Tomnatic, fragmente din caietul lui Treffil. Ele înregistrează situația locativă, dar și familială a șvabilor din Tomnatic din a doua jumătate a secolului al XIX-lea (Treffil a trăit între 1858 și 1935, în anul nașterii sale mai fiind încă în viață câțiva coloniști sosiți în 1772, iar datele despre locuitorii din Tomnatic coboară în timp până la prima jumătate a secolului al XIX-lea sau chiar mai devreme). Perioada de înregistrare în caiet a locuitorilor din Tomnatic (Triebswetter) se suprapune peste cea în care Hans Damas (*cf. intra* interviul său) situează pierderea deprinderii de a vorbi franceza în favoarea germanei.

Interviul Cristinei Renard e edificator pentru circuitul pe care îl parcurge memoria de la scris la oral, dar și pentru a sublinia diferența care îi situează de o parte sau de alta a frontierei etnice. Acest lucru e adesea vizibil în caietul lui Treffil, dar și în caietele genealogice. Deși sunt destinate fixării memoriei, ele scot la iveală intersecțiile posibile ale identităților mobile. Pentru că, așa cum se vede și din caietele genealogice, căsătoriile intracomunitare (preponderent endogame, în alți termeni) fac ca numele franceze și cele germane (mai târziu, când apar și căsătoriile exogame și cele românești) să coexiste în spațiul aceleiași case și cu atât mai mult în cel al istoriei personale. O dovadă că distincția german/francez nu era un criteriu de diferențiere, unitatea catolică a grupului, și ulterior, probabil, cea șvăbească fiind mult mai importante.

Așadar, acesta e al doilea element de care trebuie să ținem seama: caietul genealogic poate dovedi, la limită, la fel de bine o proveniență germană sau una franceză, ambele relativizate undeva pe parcurs, acolo unde cele două ramuri familiale se intersectează sau se confundă. Ca să nu mai vorbim că totul poate deveni un castel de nisip ce se prăbușește într-o clipă dacă schimbăm criteriul de identificare, rupându-l de mistica originilor, a rădăcinilor. Dacă individul poate opta pentru o afiliere sau alta sau chiar sta cu spatele întors la ele, ținând cont doar de statutul de cetățean al unui stat, atunci semnificația caietului genealogic devine una strict muzeală, arhivistică.

Activarea memoriei pe care o poartă cu el un astfel de caiet – așa cum se vede și din interviurile publicate în carte – introduce, în funcție de discursul prin care e apropiat, o selecție ce privilegiază o filieră familială sau alta. Atunci când e investită în plus cu puternice conotații afective, legate de valori ca securitatea familială, prosperitatea și traiul dulce al copilăriei la bunici, puse apoi la grea încercare prin catastrofele aduse de istorie, cum se întâmplă adesea, recuperarea memorială e prin ea însăși benefică. E prilejul unei bune apropiere-îndepărtări de trecut, ocazie de a juca pe rând rolul memoratorului, dar și al *raisonneur*-ului. În plus, Cristina Renard a învățat la Tomnatic la școala franceză, prilej de a se identifica lingvistic și cultural cu limba națiunii franceze. Ca să nu mai spunem că a devenit, prin căsătorie, din Prinz, o Renard.

Demersurile lui Emil Botiș și ale Asociației Descendenților Foștilor Coloniști Francezi din Banat, din care a făcut parte și Hans Damas, martor prețios (vezi *intra* interviul lui) și inițiator al așa-numitei „Acțiuni franceze”, nu au rămas fără consecințe practice. Cu sprijinul oficialităților diplomatice franceze, o școală primară cu predare în limba franceză se înființează la Tomnatic în 1946. E o școală confesională, cu maici venite de la Beiuș. Martorii îl indică adesea pe părintele Laurent de la L'Ordre de l'Assomption ca pe unul dintre susținătorii acestui proiect. Cum era vorba de o școală de tip confesional, desființarea acestor forme de învățământ prin reforma învățământului din 1948 a fost un bun prilej de a-i lăsa pe micuții francezi din Banat fără posibilitatea de a studia în limba naționalității redescoperite. De acum înainte, la Tomnatic germana reddevine limba de învățare la școală, pentru a fi mai târziu combinată cu româna, sora mai mică a francezei uitate.

În partea opusă a Europei, în La Roque-sur-Pernes, prin anii 1949-1954, șvabii tocmai au învățat sau învață limba franceză pentru a se integra (vezi *intra* interviul cu Philippe Willer) sau a se simți mai puțin respinși (vezi *intra* interviul cu Jeanine și Pierre Bernhardt). Adesea o învață cu ajutorul copiilor lor, care merg la școală și care uită sau vorbesc din ce în ce mai prost sau mai puțin germana. Cu bănaștenii unguri vorbesc în franceză atunci când știu și ei limba, pe lângă germană, mai vorbesc doar sârba din locul de acasă, unde s-au născut și de unde au fost practic alungați. Când se văd cu șvabii din Banatul românesc, vorbesc șvăbește sau un dialect german în care se pot înțelege. Numele lor se pronunță după caz, adică în funcție de ce vor să fie sau să pară că sunt, de ce s-au obișnuit sau nu să fie, de contextul în care sunt prezenți: Jean sau Hans, Pierre sau Peter, Hauquel, Auquel, Hockel, Hoquel sau Hockl, Nikolaus sau Nicolas.